

Územní hledisko v pojetí socialistického způsobu života

RICHARD RŮŽIČKA

Ústav pro filozofii a sociologii
ČSAV, pobočka Ústí nad Labem

Socialistický způsob života je reálným, historickým, mnohostranně časově a prostorově určitým jevem. Vzniká a vyvíjí se na rozhraní dvou společensko-ekonomických formací, přičemž znamená určitou kvalitu—fázi způsobu života komunistické společnosti. Jako činná forma života subjektů je takovou reprodukcí a zprostředkováním životních podmínek a takovou tvorbou společenských vztahů, která je postupným překonáváním historicky vzniklé sociální částečnosti, obsažené zejména v třídně sociální diferenciaci a omezenosti rozvoje a projevu životních dispozic subjektů, v přetrvávající staré společenské dělbě činností. Charakteristika jevu se ovšem nevyčerpává jen jeho třídně sociální určitostí.

Mezi konkrétně historicky určeným individuem a konkrétně historickým typem společnosti, mezi jejich životními podmínkami a životním způsobem, existuje celá řada určení reprodukce konkrétního charakterizujících obsah životního procesu sociální reality. Vedle *třídního* aspektu tu do popředí vystupuje především hledisko *teritoriální*.

Společenský důraz na výzkum socioúzemní stránky způsobu života samozřejmě plyne již z metodologického požadavku dialekticky pojaté ucelenosti poznání procesu reprodukce a změny jevu v sociálním systému jako celku. Způsob života se promítá ve všech liniích systémové skladby společenské reality, určených koneckonců způsobem výroby, utváří se v jejich vzájemném působení a sám je tímto působením. Směřuje-li socialistický způsob života k univerzalitě lidského životního projevu, nemůže být činnou stránkou v procesu „odumírání“ třídnosti aniž je současně také momentem „odumírání“ teritoriální odlišnosti, faktorem prohlubování územní dimenze univerzality lidské existence.

Rozvoj individua jako všestranného, univerzálního subjektu předpokládá univerzalitu zprostředkování životních podmínek. Bez překonání základních socioúzemních diferencí právě v tomto smyslu je nemyslitelné úplné překonání sociotřídní diferenciace. Odstranění diferenciace v jedné linii ovšem samozřejmě neznamená automaticky likvidaci diferenciace v linii druhé. Územní a třídní linie diferenciace a homogenizace společenské reality také zjevně zakládá a vyjadřuje odlišné procesy z hlediska historické kontinuity a diskontinuity. Základní parametry teritoriálně daného a vymezeného procesu nejsou tedy s nejpodstatnějšími třídně sociálními charakteristikami totožné, jsou však významnou formou projevu charakteru společensko-ekonomické formace, projevu třídní povahy dynamiky společenské reality. Proto nebude ani zcela správné chápat proces socioúzemních strukturních změn jako pouhý doplněk nebo podpůrný faktor vůči procesu překonání třídní struktury; je mnohem spíše *bezprostředním polem a „mechanismem“ sociotřídních proměn*.

Hlavním zdrojem společenského důrazu na výzkum teritoriální stránky životního způsobu je ovšem konkrétně historický charakter společenské praxe.

Povaha společensko-ekonomické formace činí také územní stránku životního procesu a socialistického životního způsobu zvláště nezbytným komponentem i objektem vědeckého plánovitého řízení rozvoje socialistické společnosti. „Společenské systémy náležejí do třídy samořídících se systémů“ [Afanasjev 1978: 371], což platí dosud zejména právě pro systémy určené (v nejširším významu) socioúzemně.

Význam teoretického zvládnutí a jemu odpovídajícího plánovitého řízení dynamiky územních systémů není přitom programově dán jen z dlouhodobé, dějinné perspektivy formování sociální rovnosti, ale i z povahy krátkodobějších cílů, vyjadřujících též historicky nezbytnou tvorbu nových rozdílů a rozporů.

Vůči základní sociální homogenizaci jako celkové vývojové tendenci nevystupuje socioúzemní diferenciací podmínek života i způsobu života jen jako určitý výchozí bod a stav, který má být překonán. Vystupuje i jako historicky nutný zprostředkující článek (a také — v kratším časovém rozměru — i jako cílově kvalitativně vymezený typ jevu, budoucí stav), jako nezbytná podmínka celkového rozvoje socialistické společnosti.

V této souvislosti však problém cílevědomého utváření socialistického způsobu života není spjat pouze s otázkou specifických teritoriálních systémů životních podmínek. Jako nedílný a vážný, dosud jen velmi málo propracovaný problém tu vystupuje i otázka formování specifických společenských subjektů. Je-li způsob života způsobem reprodukce souladu a způsobem řešení rozporů ve vzájemných vztazích subjektů stejného i různého řádu, pak produkce těchto společenských vztahů představuje také utváření subjektů jako subjektů socioúzemně — vertikálně nebo horizontálně — určených a určitých. Jsou to subjekty, jejichž existence je nejen argumentována geograficky, ale také tím, že jako reálné sociální organismy samy podstatně definují prostor jako společenský prostor.

Pro teorii plánování a řízení sociálních procesů má specifikace objektů a subjektů v teritoriální dimenzi řídicích procesů stále větší význam; tato specifikace však nemůže být dostatečná bez účasti všech základních stránek analýzy dialektiky sociální reality. Proto i současné diskuse o předmětu a objektu sociálního plánování, zvláště ve vztahu k jevu „způsob života“, svědčí o nezbytnosti propracování základních teoreticko-metodologických otázek teritoriální stránky problematiky způsobu života.(1)

Územní hledisko ve výzkumu životního způsobu a jeho formování v socialistické společnosti se však dosud ukazuje jako hledisko *nejednoznačné*, diferencované a ve svém obsahu nedostatečně vymezené. Je ovšem dostatečně zřejmé, že nelze vystačit s jeho redukcí na problém kvantitativních a kvalitativních diferencí v životních podmínkách a životních činnostech obyvatelstva libovolně teritoriálně ohraničeného. Ani výzkum souvislostí mezi diferencemi životních podmínek a životního způsobu nebude příliš uspokojující, nebudou-li vyjasňo-

(1) Například M. Illner při hodnocení uplynulých deseti let konstatuje, že se nevěnovalo dostatek pozornosti práci „na vlastní teorii sociálního rozvoje a jeho plánování v územním průřezu...“, která by zprostředkovala přechod od rámcových východisek ke zdůvodněným metodickým řešením“ [Illner 1980: 126]. Převedení závazné charakteristiky jevu „způsob života“ jako cílové funkce sociálního plánování [Kutta 1975: 49] do účinné řídicí praxe se neobejde bez mnohorozměrného, dialekticky pojatého systémového konceptu životního způsobu. V takovém konceptu musí být také, podle našeho názoru, 1. jednak způsob života rozlišován jako komponent řídicího procesu, jednak řízení jako komponent životního způsobu, 2. životní způsob významově diferencován a propracován jednak jako cíl sociálního plánování, jednak jako činný faktor zprostředkující cíl.

vána základní východiska (a kategorie) postižení reality jako procesu — systémovým pojetím územního celku počínaje a pojetím „teritoriálních“ kolektivit konče.

Jak upozorňují někteří autoři, bez možnosti komparace je výzkum jediného teritoriálního společenství pouhou lokální analýzou; neuspokojivou redukcí je však i postižení meziregionových rozdílů, neboť tím se z analýzy ztrácí mechanismus fungování a vývoje vyššího společenství i srovnávaných společenství tvořících jeho relativně samostatné části [Obsužděníje 1979: 92]. Určitý regionální celek funguje a vyvíjí se jako zprostředkující článek celospolečenských i jedinečných zájmů individuí a diferenciacně homogenizační procesy mají v tomto ohledu vždy jak povahu intradeterminace, tak extradeterminace.(2)

Již předběžné posouzení vývojových souvislostí socioúzemní diferenciace reality nabízí řadu hypotetických tvrzení a výzkumných tras. Proces překonání socioúzemních diferencí v horizontále může být současně procesem změn (a v jistém smyslu i vyhrávaní) systémové hierarchie, tzn. i procesem další diferenciace ve vertikále. Může znamenat změny systémového uspořádání teritoriálních celků reality a jejich subsystémů. Přitom setření diferencí systémů (subsystémů) stejného řádu neznamená ještě zrušení existence těchto systémů (subsystémů) jako relativně samostatných jednotek. Pokud jde o územně vymezené subjekty, může v podmínkách socialismu jít mimo jiné o dvojí trasu rozvíjení subjektivity („subjektivního faktoru“ — v běžně přijímaném smyslu dispozic—vlastností subjektů a jejich činného projevu posuzovaného především z hlediska jeho společenské stránky, z hlediska vývojové tendence směřující od sociální částečnosti k všestrannosti tohoto projevu): Na jedné straně může probíhat rozvoj subjektivity přímo jako negace teritoriálních diferencí, na druhé straně pak probíhat jako rozvinutí diferencované subjektivity, jako proces teritoriálně mnohoúrovňové univerzalizace dispozic (včetně objektivních, vnějších životních podmínek) a společenského životního projevu lidí, jako rozvoj subjektů teritoriální povahy.

Tyto i další souvislosti nutně musí být promítnuty do teoreticko-logického zpracování problematiky v pojmovém aparátu, který koneckonců slouží k postižení dialektiky rozvojových procesů reality v jejich konkrétně historických obsazích. Dosud však, podle našeho názoru, není teoreticko-logická instrumentace schopna plnit ve výzkumném cyklu poznání územní stránky způsobu života tu úlohu, která by byla úměrná dosaženému stavu i potřebám celkového společenskovědního poznání.

(2) „Teritoriální situace“ (tj. skladba životních podmínek a jejich vzájemná vývojová závislost) určité části obyvatelstva obsahuje například určité rozpory vznikající jako výsledek řešení rozporů společností jako teritoriálním celkem. Nebo je jako celek systémovým komponentem určitých společenských rozporů (například řešení vnitřních rozporů v jedné územní soustavě životních podmínek není v souladu s řešením rozporů druhé, řádově stejné soustavy životních podmínek), přičemž je však jím jako nutná podmínka řešení rozporů jiného druhu. Řešení rozporů — vyvážajících z životních podmínek obyvatel určitého území — *způsobem života* těchto obyvatel může znamenat produkci závažných rozporů celospolečenského významu. Produkci těchto závažných rozporů může stejně tak ovšem znamenat takový způsob života v určitém teritoriu, jehož základní charakteristikou je neřešení rozporů v rámci příslušných teritoriálních podmínek života, které dané rozpory zakládají. Přitom samozřejmě řešení rozporů v rámci určitého územního celku může současně vytvářet předpoklady pro vznik nových rozporů i uvnitř téhož celku.

K výchozím pojmům územní stránky životního procesu

Stav pojmového aparátu samozřejmě prozrazuje již terminologická nejednotnost v dosavadních sociologických pracích, zabývajících se z různých hledisek stavem a vývojem prostorově diferencované společenské reality. Překonat tuto nejednotnost lze smysluplně jen růstem obsahové zřetelnosti pojmů, při jejich elementární dialektickologické provázanosti.

Pro analýzu utváření a vlivu určitého způsobu života v teritoriálně diferencovaných podmínkách je nezbytným východiskem určitý územně vymezený celek reality, pojatý systémově a procesově jako součást celku vyššího řádu. V takto pojatém celku je nutně zastoupena i akcentována objektová a subjektivní dimenze reality,⁽³⁾ jak o tom svědčí i většina dosavadních definičních přístupů.⁽⁴⁾

Pro určení územního celku i každého jiného jevu v celku reality je nezbytným výchozím a nejobecnějším vymezením to, které specifikuje *druhy vztahů* (popřípadě i momenty v procesu jejich reprodukce), které daný jev zahrnuje. V takovém výchozím vymezení jde pochopitelně o elementární otázku, zda je jev dán pouze vztahy mezi lidmi (společenskými vztahy) či také přírodními vztahy. Jde také ovšem například o to, zda je specifikován určitými vztahovými formami, jimiž se uskutečňují společenské vztahy jako proces. Jak však by mělo být na první pohled patrné, taková vymezení se nemohou obejít bez *dialektického pojetí* a interpretace různých rovin abstrakcí pojmu „vztah“. ⁽⁵⁾

Vymezení charakteru vztahů tvořících územní celek je pak nutně bezprostředně spjato s definováním jevu v poloze již zmíněného *protikladu objekt-subjekt*. V definicích bývá akcentována ta či ona stránka uvedeného protikladu, někdy jakoby splývají. Je to pochopitelné, neboť klíčem k pochopení územního celku je koneckonců určitý subjekt a jeho způsob života. Není však lhotejně, jakým způsobem jsou obě stránky v obsahu pojmu zahrnuty.

(3) Termíny „objektový“ a „subjektový“ užíváme v této stati jednoznačně nikoli jako izolované, nýbrž relační, přísně kontextové pojmy.

(4) Přestože má problematika územního celku výrazně mezioborový charakter, nemůže překvapovat, že je dosud definována převážně v těch oborech, které jsou bezprostředněji spojeny se současnými formami plánovacích a řídicích procesů. Nepřekvapí proto ani závěr, že je i „pojmu «územní» celek v naší sociologii věnována nepřiměřeně malá pozornost“ a přejímají se proto vymezení vzniklá v jiných oborech teorie i praxe [Musil 1980: 41–42]. Pro současnou práci s pojmem „územní celek“ je dosti příznačné, že se přeskakuje základní obecná charakteristika jevu jako určitého vztahového celku a přechází se přímo k jeho postižení z konkretizujících hledisek jeho řádu a funkcí.

Je ovšem samozřejmé, že sám pojem územního celku bude obsahově odlišný podle předmětu různých vědních disciplín (podle různých aspektů reality). Například jako geografický pojem nemůže být současně prvkem pojmového aparátu sociologie. Nicméně na těchto a dalších vědních oborech je stále patrnější postup oborové integrace, kterou si vynucuje potřeba sjednocení teoretických a metodologických východisek. V tomto ohledu pak nelze uvažovat o kategoriálním aparátu jen jako o aparátu jedné vědní disciplíny.

Podle našeho názoru však ani *oborová* pojetí územního celku nevylučují jeho systémové postižení. Přestože zdůrazňují určitou jeho stránku, mohou tak účinně činit jen způsobem, který v takovéto stránce odráží koneckonců veškeré vztahové formy.

(5) „Vztah“ chápeme jako pojem znamenající syntézu – při postupu poznání jinak nutně abstrahovaných – stránek procesu (klidové a pohybové stránky, rozporu a negace rozporu atd.). To znamená, že považujeme kategorii „vztah“ i za základní prvek teorie společenského *procesu*.

Tak dnes již téměř klasické vymezení Szczepańskiego označuje „město, vesnici, městečko, samotu, samostatnou část města a v určitých aspektech i stát“ vlastně za teritoriální pospolitosti. Výrazně akcentuje subjektivou stránku tím, že uvedené pospolitosti definuje jako ty, „jejichž členové jsou připoutáni vazbou společenských vztahů k teritoriu, na kterém žijí, i spojení vazbou vznikající z faktu, že žijí na společném teritoriu“ [Szczepański 1966: 124]. *Nedefinuje tedy územní celek* jako takový, *nýbrž určitou stránku jeho dialektiky* — tj. teritoriální pospolitost jako *sociální skupinu*. Přitom jednoznačně odlišuje společenské vztahy jako subjektotvorné prvky a „podmínky prostředí“ jako zdrojové a zprostředkující prvky reprodukce specifického druhu sociální skupiny.

Odlišným způsobem vymezuje územní společenství (chápané opět jako město, vesnice, oblast atd.) například Paškov. Charakterizuje je jako „historicky vzniklý, relativně svébytný komplex fyzikálně geografických podmínek, ekonomiky, kultury, životního způsobu (v zúženém smyslu ruského výrazu «byt»)", jako „složitý, mnohofaktorový sociální útvar, ve kterém existuje určitá sociálně třídní struktura a národnostní složení, působí osobité druhy sociálních vazeb podmíněných nejen výrobní, ale i politickou formou společenského života“ [Paškov 1974: 36—37]. Paškov naopak potlačuje hledisko subjektu: lidskou kolektivitu chápe pouze jako specifický „výsek“ sociálně třídní a národnostní skladby — nikoli jako teritoriální, tj. svébytný sociální subjekt. Tím *akcentuje význam „územní celek“*, obsahující veškeré vztahové formy (i když ke způsobu jejich vymezení lze mít řadu výhrad).

Protože nás zajímá dynamika územní reality z aspektu způsobu života, věnujme pozornost již jen jedinému z mnoha autorů, kteří se zabývají vymezením teritoriální pospolitosti s cílem charakterizovat objekt a předmět sociálního plánování a řízení⁽⁶⁾ — M. N. Mezeviče. Mezevič považuje taktéž „pojem teritoriálního společenství lidí jako specifického sociálního útvaru“ za klíčový a pokládá jej — obdobně jako Szczepański — za pojem označující specifickou sociální skupinu. V jeho případě je však důležité ještě to, že s vymezením teritoriálního společenství jako pojmu postihujícího „objektivní sepětí teritoriálního

(6) Na tomto místě považujeme za užitečné — i vzhledem k dalším našim úvahám — stručně formulovat svůj názor na postavení kategorie „územní celek“ či „územní společenství“ z hlediska sociálního plánování a řízení, které považujeme za „cílovou funkci“ celého výzkumu životního způsobu, jeho formování a vlivu.

Konceptualizace územního celku či pospolitosti je nesporně závažnou otázkou v teorii sociálního plánování a je zde oprávněně zdůrazňována. Soudíme však, že je jistým nedorozuměním, bývá-li občas např. teorie územního celku považována za součást teorie řízení (příp. plánování) sociálního rozvoje územních celků. Je tomu spíše naopak. Analýza územního celku jako systému a procesu je také analýzou (existujících i možných) jeho řídicích (i sebeřídicích) procesů, a v tomto smyslu tedy rámcem pro tvorbu teorie o zákonitostech a mechanismu cílevědomého ovlivňování sociálního rozvoje územních celků. *Předmět* teorie sociálního plánování rozvoje územních celků má zde povahu prvku či stránky v celku postižení teritoriální reality, a to vedle jiných prvků a stránek, které jsou předmětem teorie rozvoje sociální struktury či teorie utváření životního způsobu atd. v územním kontextu. *Objekt* cílevědomého působení (tj. objekt plánování a řízení) je určován na pozadí celkového teoretického záběru dialektiky rozvoje dané reality. Přitom je rozhodující, jaké jsou společenské cíle a konkrétně historické možnosti a mechanismy jejich dosažení. Kategorie „územní celek“ (či v obdobném smyslu „územní společenství“) tudíž nedefinuje ani předmět teorie sociálního plánování územních celků, ani objekt sociálního plánování a řízení v témže smyslu. Je však nezbytným kategoriálním východiskem, neboť v procesu myšlenkové reprodukce „územního celku“ je definováno obojí.

a sociálního řezu společenské organizace“ a jev „vznikající na styku sociálního a prostorového řezu organizace společnosti“ současně de facto vymezuje i *teritorium*. Teritorium pak chápe v syntéze obou „řezů“ — jako určitý *sociálně organizovaný prostor* (samozřejmě organizovaný i pod vlivem širšího systémového „zarámování“ [Mezevič 1978: 29—33].

Další postup reprodukce reality však nutně dospívá — u Mezeviče i řady dalších autorů — k aspektu *činné stránky*. V různých pojetích jsou pak územní společenství vymezována jako „prostředí činnosti“ (životní činnosti), nebo dokonce, což je zvlášť významné, jako „prostředí celostní činnosti“ [např. Borščevskij—Uspenskij—Škaratan 1975: 97].

I často užívaný protiklad obyvatelstvo-okolí je proto jen výchozím elementárním protikladem reprodukce územně rozlišené části reality, kdy každý další krok této reprodukce již znamená „zavedení“ pohybu mezi uvedenými póly. U kategorií teritoriálního společenství či teritoria (u Mezeviče) je tento pohyb již zřejmý jako jejich „konstitutivní prvek“; bývá však vyjadřován ještě velmi abstraktně termíny „sepětí“, „styk“ atd. a je skryt pod procesově nerozčleněnými specifikacemi pojmu „vztah“. Uvedené pojmy mají zase základní funkci v tom, že diferencují a vysvětlují vztahy v jejich systémovém uspořádání a společně jako určitá forma protikladu zakládají další a hlubší možnosti artikulace vzájemné souvislosti různých (jako jevy odlišných) vztahových „útvárů“. To je však možné jen v souběhu s reprodukcí vztahů jako procesu — tj. je-li vzájemná souvislost určitých „objektových“ a „subjektových“ systémů rozvíjena též na bázi protikladu „podmínky činnosti — činnost“. Což se ovšem v syntéze obou postupů nutně *transformuje v reprodukci dialektiky životních podmínek a způsobu života*, neboť jde o systém činné vazby v dialektice systému objektivní reality a subjektů jako systémů různého řádu.

Postižení jevu implikuje postižení procesu jeho formování a vlivu. V našem případě však teoretické propracování způsobu života stojí dosud u nejelementárnějšího problému oprávněnosti zavedení výše diskutovaných kategorií v daných souvislostech, u základního prověření jejich dialektickologické konzistence.

Souhrn elementů na určitém území ještě nereprezentuje územní celek. V případě přírodně sociální reality jako územního celku je jejím podstatným znakem subjekt. Proto je mnohdy — jak jsme viděli výše — takový celek v podstatě definován jako teritoriální pospolitost, resp. tato pospolitost figuruje jako *zástupný objekt* vymezení územního celku. V zásadě je to možné právě proto, že soustava společenských vztahů je v tomto ohledu určujícím diferenciačním faktorem reality jako prostoru. Územní pospolitost je jako subjekt svého druhu rozhodujícím systémovým článkem územního celku, „ohniskem“ jeho faktické a „prizmatem“ jeho myšlenkové reprodukce. Definování územní pospolitosti jako subjektu samozřejmě nemůže nahradit definici územního celku. Pokud je však pojem pro tuto skupinu chápán jako dialekticky obsažná kategorie, platí, že sobě vlastním způsobem územní celek jako celek odráží.

Způsob, jakým územní pospolitost takovýto celek odráží, je ovšem pro samo její vymezení rozhodující, neboť teprve z celku územní reality nabývá své charakteristické rysy. Jen charakter územního celku (i jeho širšího systémového rámce) určuje, zda — či možná přesněji: v jakém smyslu — individua na daném území utvářejí specifickou sociální skupinu. Je tedy na tomto místě třeba připustit, že — alespoň s ohledem na logiku dosavadních úvah — musí mít územní společenství ve smyslu sociální skupiny a subjektu zatím pro nás spíše hypotetický význam. Souhrn společenských vztahů na určitém území ještě nemusí sám o sobě zakládat subjekt teritoriálního charakteru.

Pro výchozí obecné vymezení *územní pospolitosti (společenství)* lze proto, podle našeho názoru, přijmout zatím tyto závěry: Jde o vyšší, kolektivní formu existence teritoriálně vymezených jedinců. Vůči jedinci představuje na jedné straně moment jeho determinace, na druhé straně charakterizuje projev tohoto individua jako projev společenského subjektu (což nelze zatím interpretovat jednoznačně). Zavedení tohoto pojmu má však smysl jen za předpokladu, že vyjadřuje reálný společenský subjekt jako relativně uzavřený a funkčně určitý vztahový systém, který je výslednicí vzájemného působení lidí, a to činnostmi, jimiž v určité dělbě a skladbě součinně reprodukuji a tím i prostorově vymezují určité životní podmínky jako podmínky, na nichž jsou společně závislí (a jeví se tudíž i jako svébytná zájmová skupina). Územní společenství je tak pojmem, který dialektiku všech vztahových forem územního celku odráží a syntetizuje ve vztazích jeho lidských komponentů.

Současně však považujeme za potřebné přijmout hypotézu, že územní společenství nelze ani v případě sociologie ztotožnit s významem „územní celek“. Územní společenství — jak bude i dále patrné — jako skupina a subjekt nevyčerpává všechny formy či stránky projevu územních subjektů (systémově) nižšího řádu, byť tyto subjekty územní společenství utvářejí.

Územní celek je tedy dán všemi vztahovými formami existence územního společenství, tj. i veškerými vztahy k životnímu prostředí, jimiž se společenské vztahy zprostředkovávají, včetně vztahů k subjektivním a institucionálním prvkům, které tato zprostředkování společenských vztahů zabezpečují. Územní celek ovšem zahrnuje i vzájemná působení přírodních komponentů, jejichž vznik může být výsledkem lidské činnosti, avšak vztahy mezi nimi (procesy vzájemného působení) nejsou bezprostředně uskutečňovány lidskou aktivitou. Potud je celkem v plném ekologickém smyslu. Je proto užitečné rozlišovat a) územní celek jako *přírodně sociální* systém; b) územní celek jako *socioúzemní* systém, tj. ve vlastním sociálním smyslu.

Přijmeme-li předpoklad teritoriální pospolitosti (který je nesporně empiricky oprávněný např. ve významu „československá společnost“) i pro řádově nižší stupně prostorové organizace společnosti, je pak z dosavadních úvah zřejmé, že je tato pospolitost jako specifický jev determinována prostorově určitým „společenstvím“ životních dispozic a vztahy společnosti jako celku. Současně pak tento kolektivní subjekt svou činnou existencí (součinností svých komponentů — lidí, skupin nižšího řádu) zpětně vymezuje teritorium, jeho charakter a rozsah, jako svůj objektivní protipól, s nímž v jednotě tvoří územní celek. Znamená to tedy, že je územní pospolitost jako skupina sama o sobě *svébytným subjektem v procesu celospolečenské diferenciaci a integraci*.

Pokud jde o determinaci územní pospolitosti vztahy společnosti jako celku, nelze se omezit pouze na socioúzemní stránku organizace a diferenciaci společnosti; je třeba respektovat především její nejpodstatnější, socioekonomickou stránku.(7)

(7) Zůstaneme-li pro přehlednost u již citovaného Mezeviče, setkáváme se zde s jasným rozlišením obou významů, nicméně i jemu pro nejvyšší úroveň organizace jevu „společnost“ tyto významy implicity splývají — teritoriální linie systémovosti společnosti se bez dalšího v „globálu“ převrací v linii socioekonomickou [Mezevič 1978: 32]. To nepovažujeme za správné. V literatuře se lze ovšem setkat i s jinými formami vyrovnání se spojitostí obou významů a linií determinace. Například na bázi rozlišení subsystému „socioekonomického, a tedy abstraktního, a subsystému časoprostorového, a tedy konkrétního“ [Prostorové 1976: 23–26], jako určitého záměrného, užitečného a nezjednodušeného rozštěpení reality. Bez následné dialektické syntézy však i tento přístup může být velice problematický (nemluvě již třeba o nevhodnosti užití termínů „abstraktní“ a „konkrétní“).

Dosud námi uplatňovaný přístup lze charakterizovat takovým vertikálním řezem dialektikou společenského životního procesu, který je určen „body“ *územní celek — územní pospolitosť — způsob života*. Plný sociální, konkrétně historický význam však mohou příslušné kategoriální obsahy nabýt jen potud, pokud reflektují a koneckonců opět také zpětně směřují k té interpretaci reality, která je charakterizována vertikálním řezem *společensko-ekonomická formace — třída (třídně určená skupina) — způsob života*.

Uvedená vazba mezi oběma liniemi myšlenkové reprodukce reality je sice určující, ne ovšem jednostranná. Pohyb poznání od abstraktního ke konkrétnímu znamená v našem případě neméně i to, že jsou jak společensko-ekonomická formace, tak třída apod. také chápány a reprodukovány jako jevy, které vymezují a současně i představují ve sledovaném smyslu sociální prostor a čas. I samo vyjasnění logických souvislostí kategorií v linii jednoho z uvedených řezů vyžaduje tudíž souběžné posuzování kategoriálních vazeb v druhé linii.

Determinace i zpětná vazba teritoriálního subjektu je realizována stále tímž jevem — způsobem života tohoto subjektu. S vývojovými změnami způsobu života se tedy nutně proměňuje jak celek územní reality, tak subjekty v jejím rámci, a také jak systém „prostředí“, tak systém „skupina“. (8) Protiklad systémů „skupina“ (popřípadě individuum či společnost) a „prostředí“ se v analýze životního procesu nutně transformuje — jak je patrné — na protiklad subjekt-objekt.

Jak v socioekonomické, tak i v socioúzemní linii platí, že *subjektem životního způsobu* (systému činnosti), tj. i tzv. „nositel“ činnosti, mohou být *jak jednotliví lidé, tak určité formy lidských společností*. T. M. Jaroszewski při charakteristice praxe konstatuje, že do „účelné předmětné činnosti jsou zahrnuté jak činnosti jednotlivců, tak kolektivů, činnosti uskutečňované v rámci historicky se měnících forem společenské interakce“ [Jaroszewski 1977: 90]. To je elementární forma objasnění relace významů subjekt, kolektivita, činnost.

Skupinu — v našem případě teritoriální pospolitosť — můžeme z určitého hlediska charakterizovat jako kategorii pro určitou formu společenské *interakce* *individuí na stejné systémové hladině*. Kategorie činnosti pak vyjadřuje pohyb reality na této hladině — pokud jde o činnost dané kolektivity (která z hlediska individuí nebo subjektů nižšího řádu vystupuje jako součinnost) —, avšak s *funkcemi* či *vývojovými důsledky* vůči různým objektům, a tudíž i *vůči různým systémovým úrovním*. Teprve tato druhá relace „definuje“ teritoriální pospolitosť, jedince atd. jako *subjekt*.

Z uvedeného je snad také dostatečně zřejmé, že při definování subjektu (a „nositele“) způsobu života nejde o určitým hlediskem — v našem případě teritoriálně — vymezenou statistickou jednotku, nýbrž o reálný subjekt.

Pojem „způsob života obyvatelstva“ pro případ určitého území bude mít odlišný obsah než pojem způsob života vztažený k určité teritoriální pospolitosti. V prvním případě jde o pojem, který může mít charakter *mechanické* syntézy charakteristik způsobů života vyskytujících se v tom či onom území, případně podobu určité formy „průměrové“ syntézy (podobu typu) způsobů života jednotlivých obyvatel v teritoriu.

V druhém případě jde již o určitou, vyšší formu *dialektické syntézy*, adekv-

(8) V současnosti je ve výzkumu více nevyužit, a proto i více akcentován postup, kde východiskem jsou reálné rozdíly v životním způsobu a cílem vymezení určitosti společenských subjektů [srovnej Filipcová 1980: 240].

vátním způsobem odrážející realitu jako *soustavu činných projevů určité sociální jednotky jako relativně uzavřeného vztahového celku*. Zde je pojem způsob života samozřejmě také nástrojem zachycení podstatných rysů způsobu života jednotlivců — příslušníků územních společenství. Není však ve svém obsahu prvotně definován souhrnem územně společenských charakteristik těchto *jednotlivců*, nýbrž naopak je jevem, který způsob života jednotlivců určitého územního celku (jako určitá rovina, *forma jejich určenosti*) v dané sociální dimenzi definuje.

Vymezení územní pospolitosti jako „subjektu způsobu života“ zakládá specifickou podobu reprodukce společenské reality, stanovenou výchozím protikladem „subjekt-objekt“. Přičemž objektem (systému „součinností“) může být i příslušný subjekt sám — tj. opět teritoriální pospolitost [srovnej Kagan 1977: 39 až 40].

V pojmu způsobu života pro určitou teritoriální pospolitost (včetně způsobu života společnosti v tomto smyslu) nejde tedy ani o mechanické rozlišení nositele aktivity a aktivity ve smyslu pouhého působení „vně“ apod. *Způsob života* jako objekt-subjektová kategorie má i v tomto ohledu zcela určitý smysl — je *pojmem pro vazbu subjekt-objekt*, aniž nedialekticky štěpí realitu na to, co jsme v úvodu označovali jako „objektové a „subjektové“ systémy.

Způsob života v procesu tvorby socioúzemní rovnosti: hlediska postižení změn.

Základním atributem socialistického způsobu života je životní tvorba jako projev rozvíjející se sociální úplnosti toho kterého subjektu. Rozhodující charakteristiky způsobu života jsou tedy určovány jeho úlohou v procesu tvorby sociální rovnosti.

Jako východisko rozboru nám ještě jednou poslouží již citovaná Mezevičova práce. V případě socialistické společnosti Mezevič především zdůrazňuje rozpor mezi „*v principu rovným vztahem*“ všech jejích členů k zespolečenštěným výrobním prostředkům a „*jejich fakticky nerovným postavením z hlediska vztahu ke konkrétním prostředkům výroby*“, v němž spočívá jádro sociální různorodosti a v němž je založen i způsob jejího překonání. „Překonání sociální nestejnorodosti“ — říká dále — „bude znamenat, že mezi individuem a společností nebudou stále nějaké sociální články, vztahy bezprostřední kolektivnosti se stanou jedinými společenskými vztahy. Bezprostředním prostředím životní činnosti individua se stává sama společnost. Adekvátně tomu mizí teritoriální společenství jako sociální skupina.“ Což samozřejmě znamená též, že funkci bezprostředního prostředí životní činnosti ztrácí i stabilní osídlení, že mizí jeho sociálně ekonomická podmíněnost [Mezevič 1978: 33—34].

Tyto závěry nesporně poskytují základní charakteristiku vývoje společnosti jako teritoriálně diferencovaného systému. Prozrazují však i některé možné problémy v postupu myšlenkové reprodukce územní stránky dynamiky a vývoje sociální reality.

Především se domníváme, že i pro pochopení územní stránky společenského rozvoje je nezbytné blíže specifikovat výše formulovaný rozpor: Charakteristika společenské rovnosti jako rovnosti „v principu“ je závádějící — jde o charakteristiku spíše subjektivního původu. Stejným zjednodušením je i interpretace uvedeného protikladu jako de facto protikladu abstraktní rovnosti a konkrétní nerovnosti.

Rovnost v daném případě je samozřejmě *skutečnou* rovností. Je však skutečná právě potud, že je („byť“ v rozporech) *realizující se* skutečností. Rovnost tu

není charakteristikou celého průběhu vztahu lidí k výrobním, popřípadě i všem ostatním životním prostředkům. Je rovností lidí v závislosti jejich života na těchto prostředcích, a to v té dimenzi závislosti, která je pro člověka i subjekty jiného řádu zakládána celospolečensky (prvotně ve formačním, socioekonomickém smyslu) a znamená rovnost v možnosti. Celospolečensky dané dispozice života tu vystupují jako potenciální podmínky života kteréhokoli jedince. Rovnost sama není v podmínkách socialismu charakteristikou pro stejnost způsobu života lidí či řádově vyšších subjektů. Může však — v první řadě — být charakteristikou pro intenci (tendenci) způsobu života subjektů. V tomto smyslu je pak i obecným atributem charakterizujícím — jako určitou kvalitu — jev „socialistický způsob života“.

Vlastnictví samo je — jak říká Marx — dvojitý vztah, který z jedince činí jednak rovnoprávného člena společenství, jednak vlastníka. Jako příslušnost k určitému společenství znamená „mít v něm subjektivně-objektivní existenci“ a tím pak i příslušnost k podmínkám výroby [Marx 1974: 107]. V socialistické společnosti je tak člověk vlastníkem výrobních prostředků (tj. v rovném vztahu k nim) pouze a jedinečně prostřednictvím společnosti — je vlastníkem jako spoluvlastník. Výrobní a vůbec životní prostředky se k němu bezrozdílně aktuálně vztahují jen jako k členu společenství (přesněji: k němu jako ke společenství). K němu jako jedinci se bezrozdílně vztahují jen zprostředkovaně, tj. i přes změny sociální organizace prostoru — tedy jen *potenciálně*. Aktualizace veškerých životních podmínek v životním procesu nemá ještě univerzální charakter. Podmínky jsou disponovány dosud jako všestranně nerozvinuté, diferencované podmínky diferencovaným, tj. i *diferencovaně se univerzalizujícím způsobem*.

V linii socioúzemní stránky se proces tvorby společenské rovnosti projevuje a také může být postihován v následujících stránkách a hlediscích reality:

a) *Ve skladbě životních podmínek a v postupném překonávání jejich rozdílů.*

Proces takto pojaté homogenizace územních celků stejného řádu probíhá 1. jednak jako vyrovnávání kvantitativní a kvalitativní „hladiny“ jednotlivých druhů životních podmínek, 2. jednak jako formování jejich skladby k určité alespoň elementární komplexnosti sloužící jako předpoklad biosociální reprodukce s určitou rozvojovou tendencí. Subjekty (lidé a kolektivy) v této poloze figurují jen jako určitý souhrn a skladba „subjektivních“ dispozic. V dané poloze také nelze pracovat s pojmy „soulad“ či „rozpor“, nýbrž pouze s pojmy typu „rozdíl“, „shoda“.

b) *Ve skladbě a charakteru vývojových závislostí objektivních i subjektivních životních podmínek a v postupném překonávání rozdílů v tomto smyslu.*

Toto hledisko již zachycuje shody nebo rozdíly v určitém modu vztahu — postihován je soulad nebo rozpor, který je obsažen ve vzájemné podmíněnosti reprodukce či vývoje podmínek života. Subjekt je již „ve hře“ jak v podobě individua, tak subjektu vyššího řádu; projevuje se právě jako závislost objektivních a subjektivních dispozic. Vztah člověka a jeho objektivních životních podmínek tu má charakter bezprostřední determinace (a nachází pak svůj výraz především v kategorii „potřeba“). Podmínky, a tudíž i jejich teritoriální komplexnost, tu mohou být „aktualizovány“ natolik, nakolik je jejich aktualizace „produktem“ způsobu života subjektů, tj. i rozporů v dynamice systému životních činností.

c) *Ve způsobu života samém*, tj. v systému životních činností *teritoriálně vymezených subjektů*.

Sociální rovnost či nerovnost je tu zachycována v charakteristikách dalšího modu vztahu — v charakteristikách činné stránky vztahu objektivních a subjektivních podmínek, subjektu a jeho životního prostředí, tj. v kvalitě průběhu jejich souvislostí, kvalitě řešení rozporů v celku a celkem životního způsobu subjektu. Podmínky života se mohou stávat univerzálními v celospolečenském měřítku (tj. pro každý subjekt společnosti), mohou však také nabývat univerzální povahy pouze na úrovni určitého regionu (tj. jako podmínky života aktualizované či aktualizovatelné pouze v životních činnostech subjektů takto socioúzemně vymezených).

Průběh rozvoje subjektivity se neděje jen v rovině individua; svoji sociální úplnost nabývá a rozvíjí člověk také tím, že ji rozvíjí a nabývá jako člen teritoriální kolektivity. Stávají-li se životní podmínky v daném teritoriu univerzálními alespoň ve vztahu ke *komplexnosti* jejich základních skupin (diferencujících hlavní, „strategické“ sféry životních činností), mění se pak také kvalitativně i územní pospolitost jako jeden z „parametrů“ rozvoje sociální rovnosti.⁽⁹⁾

Přitom je nutné vzít v úvahu, že i když se rozšiřuje „akční radius“ vztahu člověka k jeho životním podmínkám, v reprodukčním procesu reality nepřestává být funkční elementární komplexnost životního činného projevu na různých stupních územní systémové hierarchie. Dokladem toho je například i administrativně sociální regionalizace prostoru. S rozšiřováním prostorového rozsahu disponování životními podmínkami také nemusí probíhat závažná strukturální přestavba typu územního celku; může jít o systémové změny jiného druhu — o proměny ve vztazích tvořících dialektiku systému a subsystému ve smyslu diferencované subjektivity.

Způsob života územního společenství znamená — jako pojem — vyšší formu dialektické analýzy i syntézy, odrážející teritoriálně určitou realitu v soustavě činných projevů určité sociální jednotky kolektivní povahy. Tato jednotka je pak sama dána tou stránkou životního způsobu individuí, která ji tvoří jako *realitu*, reálnou skupinu — jako *pohyb*.

Můžeme proto odlišit ještě další stránku a hledisko v procesu tvorby sociální rovnosti, tj.

(9) Aspektu komplexnosti jako podstatného určení socioúzemního celku či teritoriálního subjektu se dotýká celá řada autorů. Z našich například Illner uvádí, že v územním řezu sociální organizací společnosti lze „vyčlenit územní celky různého stupně jako *komplexní sociální útvary* (podtrženo — R. R.) plnící mnoho různých společenských funkcí a zajišťující (zejména pokud jde o územní celky většího rozsahu) celý cyklus rozšířené sociální reprodukce obyvatelstva“ [Illner 1978: 277].

Atribut (a hledisko) komplexnosti sociální reality má mnohostranné významy a projevy na různých úrovních a stránkách systémového uspořádání a v jejich vzájemných vazbách. Jeho rozbor se samozřejmě nemůže zastavit u výchozího významu, který je spjat se skladbou životních podmínek dovolující určitému subjektu realizovat základní formy životních činností (práci, účast na správě veřejných věcí, vzdělávání atd.) jako formy nezbytné pro další společensky žádoucí vývoj.

I z tohoto hlediska bude dále naprosto nezbytné — což přirozeně přesahuje možnosti této stati — objasnit proces determinace (i „zpětného vlivu“) životního způsobu územních subjektů v celém systémovém „záběru“, jako *proměnu určenosti v určitost* v poloze všech vztahových forem. (Vztah párových obecných pojmů „určenost“ a „určitost“ zavádíme jako nezbytnou formu myšlení a reprodukce reality, která nám vyplynula jako metodologický pandán dialektického charakteru pohybu reality. Důvody k ustavení a aplikaci těchto pojmů jsme podrobněji uvedli na jiném místě [Růžička 1980: 30 an.])

d) *charakter a skladbu kolektivních subjektů jako systémových prvků územního celku, jejich vznik, rozvoj a „odumírání“.*

Každý člověk se ve svém vývoji v jedné dimenzi utváří jako teritoriální subjekt — jako jedinec i jako komponent součinného celku. Rozvíjí se tak například jako participant na řízení a správě společenských věcí, neboť jeho podíl na společenské správě má vždy určitou — což neznamená, že pouze jedinou — sociouzemní dimenzi. Přičemž to, co se jeví v jedné stránce jako bezprostřední akt participace a jako prvek způsobu života daného jedince, se v druhé stránce (v případě téhož jedince) jeví jako součinnosti zprostředkovaný akt a jako element životního způsobu určitého teritoriálního subjektu kolektivní povahy.

Vztahy, kterými je vymezeno územní společenství, nelze — jak jsme již zdůraznili — dostatečně interpretovat mimo pohyb, a tudíž mimo způsob života vztahujících se subjektů na ose individuum — dané společenství.

V uvedených stránkách a hlediscích (vzestupně) vyjádřený proces tvorby sociální rovnosti naznačuje (z aspektu poznání) také způsob, jímž probíhá vze-stup od abstraktního ke konkrétnímu. Charakterizuje logickou souvislost daných specifických kategorií, uskutečňující se cestou dialektické syntézy, a tím i místo pojmu „způsob života“ ve výzkumu teritoriální dimenze společenského vývoje.

Problematika teritoriální stránky způsobu života (a jmenovitě socialistického životního způsobu), jeho utváření a vlivu ve vývoji společnosti jako celku i jednotlivých lidí, je nezbytnou součástí teoretického řešení celkové problematiky rozvoje socialismu. Její konceptuální zvládnutí ve všech fázích výzkumného cyklu je aktuální nezbytností nejen pro další poznávání vývoje způsobu života v socialistické společnosti, ale koneckonců i pro poznání vývoje třídně sociální struktury apod., i pro rozvoj sociálního plánování a řízení. Je jednou ze složek výzkumného procesu, bez níž nelze v dostatečné míře odhalit podstatu různých jevů-systémů reality, jejich zákonitou dynamiku, odkrýt to, co běžně nazýváme „konkrétními mechanismy“ průběhu zákonitostí a co je nezbytné znát pro cílevědomé formování reality.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Otázky systémového přístupu v sociálním poznání*. Sociologický časopis 1978, č. 4.
- Borščevskij, M. V. — Uspenskij, S. V. — Škaratan, O. I.: *Gorod. Metodologičeskije problemy kompleksnogo social'nogo i ekonomičeskogo planirovanija*. Moskva, Nauka 1975.
- Filipcová, B.: *Sociálně třídní diferenciace společnosti a utváření socialistického způsobu života jako předmět empirického výzkumu*. Sociologický časopis 1980, č. 3.
- Illner, M.: *Aktuální metodologické problémy plánování sociálního rozvoje územních celků*. In: *Plánování sociálních stránek rozvoje územních celků*. Ústí nad Labem, ÚFS ČSAV 1980.
- Illner, M.: *Územní hledisko v plánování sociálního rozvoje*. Sociologický časopis 1978, č. 3.
- Jaroszewski, T. M.: *Úvahy o praxi*. Bratislava, Pravda 1977.
- Kagan, M. S.: *Ludská činnost*. Bratislava, Pravda 1977.
- Kutta, F.: *K základním principům sociálně-ekonomického řízení*. In: *Sociální efektivnost a sociální plánování*. Praha, ÚFS ČSAV 1975.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
- Mežević, M. N.: *Territorialnaja obščnost' ljuděj i socialnoje razvitiye v uslovijach socializma*. Sociologičeskije issledovanija 1978, č. 3.

- Musil, J.: *Sociální problémy územního rozvoje*. In: Plánování sociálních stránek rozvoje územních celků. Ústí nad Labem, UFS ČSAV 1980.
- Obsuždenije problem regional'nych sociologičeskich issledovanij v Ural'skom naučnom centre Akademii nauk SSSR*. Sociologičeskije issledovanija 1979, č. 3.
- Paškov, A. S.: *Naučno-metodologičeskije osnovy kompleksnogo planirovanija v masštabe rajona*. In: Kompleksnoje planirovanije ekonomičeskogo i social'nogo razvija Leningrada i Leningradskoj oblasti. Leningrad, Lenizdat 1974.
- Prostorové členění a perspektivní řešení území severozápadních Čech*. Praha, Dům techniky ČSVTS 1976.
- Růžicka, R.: *Kategorie způsobu života v poznání dialektiky společenského rozvoje*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Szczepański, J.: *Základní sociologické pojmy*. Praha, NPL 1966.

Резюме

Р. Ружичка: Территориальный аспект в понимании социалистического образа жизни

Главным предметом статьи является категориальное определение образа жизни в территориальном «разрезе» и дифференциации процесса общественной жизни применительно к социалистическому характеру реальности. Теоретическо-логический анализ ориентируется на содержания понятий, выражающие диалектику жизненного процесса по линии «территориальная единица — территориальная общность — образ жизни». Однако автор подчеркивает, что содержания этих понятий могут иметь полный, конкретно исторический, социальный смысл лишь постольку, поскольку они отражают, а также обратно интерпретируют реальность по линии «общественно-экономическая формация — класс (классово определенная группа) — образ жизни». Анализ территориальной единицы неизбежно приводит к определению территориальных субъектов как самобытных факторов в процессе общественной дифференциации и интеграции, и к их образу жизни. Для определения всех названных понятий не требуется спецификация отношений (и моментов в процессе их воспроизводства), охватываемых данным явлением. Этого нельзя сделать без диалектического понимания самих отношений. Определение отношений связано, кроме того, с решением в плоскости противоположности «субъект—объект». Территориальная общность — в смысле «социальная реальность», т. е. как социологический феномен — отражает и синтезирует все формы отношений территориальной единицы в отношениях его человеческих компонентов (в общественных отношениях). Территориальная же единица дана всеми формами отношений, присущими существованию территориальной общности.

Однако более глубокое объяснение территориальной общности в значениях «группа» и «субъект» возможно лишь во взаимоотношении с явлением и понятием «образ жизни». В первом значении речь идет о взаимодействии индивидов на одинаковом системном уровне, во втором — о выражении функциональных и эволюционных последствий жизнедеятельности применительно к различным объектам (а следовательно, и применительно к различным системным уровням). Образ жизни территориальной общности означает — как понятие — высшую форму диалектического анализа и синтеза, отражающую территориально определенную реальность в системе проявления действий определенной социальной единицы коллективного характера. Эта единица затем сама дана той стороной образа жизни индивидов, которая образует ее как реальность, реальную группу — как движение.

Посредством социалистического образа жизни постепенно реализуется преодоление исторически возникшей «социальной частичности» людей, проявляющейся и в социально-территориальной дифференциации. В территориальном отношении речь идет также о фактическом, реализующемся социальном равенстве, которое, однако, не является характеристикой одинаковости образа жизни тех или иных субъектов. Но она может быть — в первую очередь — характеристикой направленности их образа жизни. В этом смысле она является общим атрибутом, характеризующим как определенное качество явление «социалистический образ жизни».

В территориальном «разрезе» процесс формирования общественного равенства проявляется и может достигаться в структуре и преодолении различий элементарно понимаемых условий жизни, в структуре и характере их взаимосвязей (соответствии или противоречии), в характере образа жизни территориально определенных субъектов, и наконец, в характере или структуре самих упомянутых субъектов. Намеченный таким образом (восходятельно) ход выражает — с точки зрения познания — способ восхождения от абстрактного к конкретному. Он характеризует взаимосвязь данных

специфических категорий, осуществляющуюся путем диалектического синтеза, а тем самым и место образа жизни в решении территориального (регионального) параметра общественного развития.

Без познания территориального аспекта образа жизни нельзя в должной мере вскрыть сущность и других явлений общественной реальности, их закономерную динамику — то, что необходимо знать для целенаправленного формирования реальности.

Summary

Růžicka R.: Territorial Aspect in the Conception of the Socialist Way of Life

The present paper is mainly concerned with the categorial delimitation of the way of life in the territorial cross section and the differentiation of the social process of life, with a view to the socialist character of reality. In the focus of theoreticological analysis are conceptual contents expressing the dialectics of the life process in the line territorial unit — territorial community — way of life. However, stress is laid upon the fact that these contents can have a full concretely historical, social meaning only insofar as they reflect and reinterpret reality in the line socio-economic formation — class (class-determined group) — way of life. The analysis of the territorial unit necessarily leads to the definition of territorial subjects as self-existent factors in the process of societal differentiation and integration, and of their way of life. The definition of all the concepts referred to above inevitably requires the specification of relations (and moments in the process of their reproduction) involved in the given phenomenon. This is impossible without the dialectical conception of the relations themselves. Moreover, the definition of relations is associated with the solution in the position of subject-object contradiction. The territorial community — in the sense of "social reality", i. e. as a sociological phenomenon — reflects and synthesizes all relational forms of the territorial unit in the relations of its human components (in social relations). The territorial unit is then defined by all the relational forms of existence of the territorial community.

Of course, a more thoroughgoing elucidation of the territorial community in the meanings of "group" and "subject" is possible only in relation to the phenomenon and concept „way of life“. The first meaning covers the interaction of individuals on the same system level, whereas the second meaning implies the expression of functional and developmental consequences of life activities in relation to various objects (and thus also in relation to various system levels). The way of life of the territorial unit — as a concept — involves a higher form of dialectical analysis and synthesis, reflecting a territorially definite reality in the system of active manifestations of a given social unit of a collective nature. This unit itself is then defined by that aspect of the individuals' way of life which forms it as a reality, a real group — as motion.

The socialist way of life entails a gradual overcoming of the historically arisen "social partiality" of people, manifesting itself also in the socioterritorial differentiation. What is involved here, also in view of the territorial aspect, is real social equality which is realizing itself — of course, without representing a characteristic of the equality of the way of life of the given subjects. Yet it can be, in the first place, a characteristic of the intention of their way of life. In this sense it is a general attribute characterizing the phenomenon "socialist way of life" as a specific quality.

In the territorial cross section, the process of establishing social equality manifests itself and can be comprehended in the structure and overcoming of differences prevailing among elementarily conceived living conditions; in the structure and character of their correlations (accordance or contradiction); in the character of the way of life of territorially defined subjects, and ultimately in the character or structure of the mentioned subjects themselves. From the cognitive point of view, the (rising) sequence thus outlined expresses the way in which the rise from the abstract to the concrete is effectuated. It characterizes the correlation among the given specific categories realizing itself by way of dialectical synthesis, and thus also the place of the way of life in solving the territorial (regional) dimension of social development.

A lack of closer acquaintance with the territorial aspect of the way of life does not allow sufficiently to highlight other phenomena of social reality and their lawful dynamics, that is, to attain the knowledge necessary for a goal-directed formation of reality.